

Dansks ukendte søster – typologiske betragtninger om tysk og dansk

Klaus Geyer

Abstract

Aus dänischer Perspektive gilt das Deutsche als eine schwierige Sprache, weil es so sehr verschieden sei vom Dänischen – vor allem im Vergleich mit dem Englischen. Diese Auffassung wird in diesem Artikel mit Hilfe zweier sprachtypologischer Datenbanken kritisch überprüft: (i) der *World Atlas of Language Structures* (WALS) mit seinem Fokus auf (morpho-)syntaktische Strukturen, und (ii) das *Automated Similarity Judgement Project* (ASJP), das Basiswortschätze vergleicht. Es zeigt sich, dass Dänisch und Deutsch weitaus größere strukturelle Ähnlichkeiten aufweisen als aus laienlinguistischer Sicht meist vermutet wird. Eine mögliche Schlussfolgerung ist, dass es nicht die Sprachstrukturen sind, die das Deutschlernen in Dänemark erschweren, sondern dass die Gründe anderswo gefunden werden müssen.

Nøgleord

tysk, dansk, sprogtypologi, WALS, ordforråd

1. Indledning

Fra et dansk folkelingvistisk perspektiv betragtes tysk som et vanskeligt sprog. Det kan overraske i betragtning af de mange genetiske og kontaktlingvistiske ligheder i disse to nært beslægtede sprogs leksikon og grammatiske struktur. Den danske tyskundervisnings fokus på ‘grammatik’ ser ud til at spille en afgørende rolle for denne opfattelse ved at understrege de eksisterende forskelle i morfologien (konjunktiv I er et godt eksempel her); dette sker ofte i sammenligning med det formentligt ukomplicerede engelsk, som er fremmedsproget *par excellence*. Figur 1 viser tre eksempler på udsagn af gymnasieelever fra en ny undersøgelse foretaget af Det Nationale Center for Fremmedsprog (NCFF 2022):

Figur 1: Eleudsagn om tysk i gymnasiet (NCFF 2022)

Lund et al. (2023) giver i deres store interviewundersøgelse (230 interviews med i alt ca. 1000 elever, om alle fremmedsprog i det danske skolesystem) et differentieret og detaljeret indblik i, hvor stærkt fokuseret på *grammatik* (figur 1) – og især på kontekstløse grammatikøvelser – danske elever oplever tyskundervisningen, og hvilke læringsproblemer det giver dem. Lund et al. dedikerer tilmed et særskilt afsnit (6.5) til emnet grammatik.

Denne artikel retter dog ikke sit fokus på grammatiske indlæringsproblemer og sprogdidaktikken i tysk; i stedet vil lighederne mellem de to sprog i leksikon og morfosyntaks skitseres ved hjælp af forskellige sprogtypologiske ressourcer. Hvor det er relevant, sammenlignes resultaterne med engelsk. Først vil jeg formulere nogle grundlæggende præmisser.

2. Præmisser

I dette afsnit skitseres forudsætningerne for sammenligningen af tysk og dansk. På den ene side skal det afklares, om den ovennævnte evidens for, at tysk ikke kan læres på grund af dets grammatik, kan underbygges med valide data, og på den anden side undersøges der, hvor ens eller forskellige tysk og dansk er med hensyn til deres morfosyntaks – ofte på en forkortende måde kaldt ‘grammatik’.¹ Jeg starter med grammatikken.

2.1. Dansk-tyske ligheder og forskelle i morfosyntaks

Med sprogtilegnelse og sprogundervisning i baghovedet er den følgende

1 En konstituerende del af ‘grammatikken’ udover morfosyntaksen er uden tvivl fonologien, jf. von der Gabelentz (1901).

fremstilling i høj grad orienteret mod skolegrammatiske begreber og er rent deskriptiv, dvs. uden videre sprogteoretiske ambitioner. Haspelmath (2010) påpeger dog med rette, at selv en intenderet rent deskriptiv præsentation ikke kan kaldes helt *framework*-fri. Til at starte med, så skelner Eisenberg (1989) mellem to niveauer af grammatisk / morfologisk beskrivelse: paradigmekategorier, som i tilfældet af dansk og tysk omhandler omfattende, men ikke særligt prominente, ligheder mellem de to sprog, og enhedskategorier (fleksionskategorier), som viser både ligheder og forskelle mellem de to sprog.² At orddannelse og syntaks tillige viser omfattende ligheder, adresserer jeg efter de morfologiske overvejelser.

En ret forenklet oversigt over morfologiske ligheder og forskelle følger her (se Geyer 2024 for en mere detaljeret redegørelse):

- Substantiver: Paradigmekategorier numerus og genus findes i tysk og dansk, tysk har dog 3 genera og dansk 2. Kun tysk har kasus ved substantiver, kun dansk har bestemthed.
- Verber: Tysk og dansk opviser de parallelle verbale kategorier (ordklasser) fuldverber, modalverber, hjælpeverber og kopulaverber; begge sprog har stærke (uregelmæssige) og svage (regelmæssige) verber (næsten samme inventar); paradigmekategorierne tempus, modus og diatese plus forskellen mellem finitte og infinitte verbalformer findes i begge sprog; kun tysk har dog numerus/person som kongruens-kategorier.
- Adjektiver: Bestemthed (stærk/ubestemt vs. svag/ubestemt) og gradbøjning findes i tysk og dansk; kongruens-kategorierne er numerus og genus for begge sprog; kasus som kongruens-kategori findes derimod kun i tysk.
- Orddannelse: I tysk og dansk forekommer der i stor omfang komposition³ af substantiver; derivation af verber sker hovedsageligt med hjælp af præfikser, derivation af substantiver hovedsageligt gennem suffikser (ofte samme affikser i begge sprog).

2 I senere udgaver af "Grundriß" bruger Eisenberg begreberne 'kategoriseringer' for paradigme-kategorier og 'kategorier' for enhedskategorier. Min antagelse her er, at en overensstemmelse i en paradigme-kategori, fx genus, skaber en mere grundlæggende lighed mellem sprog end overensstemmelsen mellem enhedskategorier (fx hvilke konkrete genera) som paradigme-kategoriens værdier gør.

3 Substantivkomposition bruges også på dansk på en ekstensiv måde, jf. fx *speciallægepraksisplanlægningsstabiliseringsperiode* (www.danmarkdigitalt.dk/hvad-er-danmarks-laengste-ord).

- Syntaks: V-2, i transitive sætninger normalt subjekt før objekt (XV ^ S > O); verbets position i underordnet sætning som V-sidst dog kun i tysk.

Konklusionen på denne korte oversigt er, at tysk og dansk i vid udstrækning har parallelle grammatiske kategorier, især paradigmekategorier. Den vigtigste forskel mellem tysk og dansk ligger i den generelt større variation af fleksionsformer (enhedskategorier), jf.:

- kongruensbøjning i forhold til numerus og person på verbet (4 mulige fleksiver på tysk);
- kasusbøjning af substantivet (3-4 mulige fleksiver på tysk)
- kongruensbøjning ikke kun i forhold til genus og numerus, men også kasus på adjektivet (5 mulige fleksiver på tysk vs. 3 på dansk)

Mindre fremtrædende forskelle i tysk er derudover:

- den flekterende konjunktiv;
- det tredelte genussystem;
- manglen på bestemthedsfleksion af substantivet;
- verbets position i bisætningen.

Fraværet af kasus som paradigmekategori i de danske substantiver betragter jeg derimod ikke som en fundamental forskel mellem de to sprog. Den vigtigste funktion af kasus, dvs. distinktionen mellem subjekt og objekt (eller 'actor' og 'undergoer' i RRG-terminologi, jf. Van Valin & LaPolla 1997) i den transitive sætning er ganske vist til stede i dansk – dog ikke i substantivet, men i de personlige pronominer. Det kan ikke besvares her, hvorvidt de ovenfor skitserede forskelle trods de store systematiske ligheder kvalificerer den tyske grammatik som kognitivt særlig vanskelig og hele sproget måske endda som nærmest ulærbar set fra et dansk perspektiv.

Tværtimod deler de to sprog en række sprogtypologiske eksotismer, der ville lede til alvorlige læringsvanskeligheder for lørners med en anden sproglig baggrund. De vigtigste er nævnt i det følgende:

- V2-ledstilling (XV \wedge S før O);
- komplekse nominalkomposita;

- stærk vs. svag adjektivfleksion;
- afflyd-verber (stærke / uregelmæssige verber);
- tal 21-99: ener før tier (*fem-og-tyve*);
- omlyd (i pluralis og gradbøjning) og *Rückumlaut* (i nogle verber)⁴;
- runde ikke-åbne frontvokaler /y, ø/;
- komplekse (konsonantiske) stavelsesrande (hoved & koda; jf. *straks*, *fangst*);
- konsonantvokaliseringer af /ʁ/ (og endnu flere på dansk, fx /g/, jf. *steg*);
- stærk reduktion i ubetonede stavelser.

2.2. Tysk = grammatik!

I dette afsnit testes den tætte sammenhæng mellem ‘tysk’ og ‘grammatik’ i dansk sprogbrug ved hjælp af to korpusundersøgelser: For det første undersøges det danske korpus fra *Wortschatz Leipzig* (www.wortschatz.uni-leipzig.de), et webcrawl-korpus fra 2018 med næsten 80 millioner sætninger og godt 1,4 milliarder ord, og for det andet undersøges KorpusDKs Korpus 2000-korpus fra Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (<https://ordnet.dk/korpusdk>). Korpus 2000 er et bevidst sammensat og balanceret korpus med tekster fra årene 1998 til 2002, der omfatter ca. 28 millioner ord og derfor er betydeligt mindre end det danske korpus fra *Wortschatz Leipzig*; til gengæld er det frit for ulemperne ved ”blind” webcrawling.

Jeg gennemførte en søgning efter signifikante højre kontekster eller naboer (dvs. de ord, der står umiddelbart til højre) til ordformen *tysk* såvel som til andre sprogbetegnende adjektiver (*engelsk*, *fransk*, *kinesisk*, *arabisk*, *spansk*, *italiensk*, *russisk*), dvs. der ledes efter de substantiver, der typisk modificeres af de sprogbetegnende adjektiver. Af særlig interesse her er, om adjektivet *tysk* hyppigere kombineres med substantivet *grammatik* end med det semantisk meget bredere substantiv *sprog*, dvs. om folk faktisk taler (skriver) mere om tysk grammatik end om tysk sprog – og hvordan dette ser ud sammenlignet med andre sprogbetegnelser. Resultatet fra *Wortschatz Leipzig* viser, at *tysk* faktisk er det eneste adjektiv, der signifikant hyppigere forekommer som modifikator til *grammatik* end til *sprog*, i modsætning til andre sprogbetegnende adjektiver.

Det langt mindre Korpus 2000 giver næsten ingen signifikante forskel-

4 *Rückumlaut* (terminus fra Jacob Grimm) betegner vokalvekslen (dvs. fravær af omlyd i præteritumformer) i nogle svage (regelmæssige) verber, fx da. *legen* – *lagde*, *tellen* – *talte*, *smøren* – *smurte* og ty. *rennen* – *rannte* ‘at løbe’, *senden* – *sandte* ‘at sende’.

le; *tysk* viser sig at være det eneste sprogbetegnende adjektiv, som er en betydningsfuld venstre nabo til *grammatik*.

Omvendt viser en supplerende søgning efter venstre naboer til *grammatik* i Korpus 2000, at *grammatik* alene er associeret signifikant med *tysk* og ikke med andre sprogadjektiver.

Kombinationen med *tysk* er altså den klart foretrukne for *grammatik* på dansk; tysk er så at sige reduceret til grammatik. Det følgende afsnit om ordforråd argumenterer for, at dette er en voldsom reduktion af den objektive lingvistiske situation.

4. Dansk og tysk – leksikon

Morfosyntaktiske – eller ”grammatiske” – regler og regelmæssigheder er helt bestemt nyttige og vigtige for sprogindlæringen, men ordforrådet er endnu mere nyttigt og vigtigt. Et simpelt tankeeksperiment illustrerer dette: Selv hvis man kendte alle de grammatiske regler i et sprog, men slet ikke havde noget ordforråd, så kunne man slet ikke opnå en vellykket (sproglig) kommunikation. Omvendt, hvis man havde et omfattende kendskab til ordforrådet, men ikke vidste noget om grammatik, ville en rudimentær, pidgin-lignende kommunikation i det mindste kunne lykkes. Forklaringen kan findes i en medfødt universel grammatik i stil med Bickertons bioprogram (1984), med visse typologiske karakteristika (som fx $S > O$), der overskrider individuelle sprog, eller i nogle andre, tredje forudsætninger for menneskeligt sprog.

Ingen tvivler på, at tysk og dansk har et stort fælles ordforråd, og at dette skyldes sprogligt slægtskab på den ene side og sproglig kontakt på den anden. I dette afsnit analyseres først de lingvistisk-genetiske årsager kvantitativt, og derefter diskuteres de kontaktlingvistiske årsager kvalitativt.

4.1. Sproglig affinitet og kerneordforråd

Et stort set låneresistent kerneordforråd er et godt grundlag for en kvantificerende ordforrådssammenligning, hvor svært dette kerneordforråd end måtte være at bestemme. I lingvistisk typologi er Morris Swadeshs 100-ordsliste (fx i Samarin 1967: 221-223) fra 1950’erne hyppigt blevet brugt. Swadeshs originale liste indeholder allerede tysk og engelsk, dog bruger denne artikel let moderniserede versioner, som findes i ASJP-databasen (*Automated Similarity Judgment Program*; jf. Wichmann et al. 2022). En dansk version af Swadesh-listen kan også findes i ASJP. Lighed eller ulighed bestemmes ved hjælp af Levenshtein-distancer (LD). Det betyder, at

for hvert ordpar bestemmes antallet af ændringer, der kræves grafemisk, dvs. på bogstavniveau, for at opnå den danske ordform, med afsæt i tysk eller engelsk. Indsættelser, sletninger og udskiftninger er de tre tilladte og mulige typer af ændringer. Resultaterne er behæftet med en vis usikkerhed, da beregningen af LD er bogstavbaseret, og de dybe grafematiske systemer (jf. Seifart 2006) i de tre sprog er kendt for at have deres idiosynkrasier. Resultaterne er vist i tabel 1:

tysk	dedk	dansk	engelsk	endk	tysk	dedk	dansk	engelsk	endk
<i>ich</i>	3	<i>jeg</i>	<i>I</i>	3	<i>Busen</i>	-	<i>barm</i>	<i>breasts</i>	-
<i>du</i>	0	<i>du</i>	<i>thou</i>	3	<i>Herz</i>	3	<i>hjerte</i>	<i>heart</i>	3
<i>wir</i>	2	<i>vi</i>	<i>we</i>	2	<i>Leber</i>	1	<i>lever</i>	<i>liver</i>	1
<i>dies</i>	3	<i>dette</i>	<i>this</i>	5	<i>trinken</i>	3	<i>drikke</i>	<i>drink</i>	2
<i>das</i>	2	<i>det</i>	<i>that</i>	3	<i>essen</i>	-	<i>spise</i>	<i>eat</i>	-
<i>wer?</i>	3	<i>hvem?</i>	<i>who?</i>	4	<i>beißen</i>	3	<i>bide</i>	<i>bite</i>	1
<i>was?</i>	3	<i>hvad?</i>	<i>what?</i>	2	<i>sehen</i>	3	<i>se</i>	<i>see</i>	1
<i>nicht</i>	-	<i>ikke</i>	<i>not</i>	-	<i>hören</i>	1	<i>høre</i>	<i>hear</i>	3
<i>alle</i>	0	<i>alle</i>	<i>all</i>	1	<i>wissen</i>	3	<i>vide</i>	<i>know</i>	-
<i>viele</i>	-	<i>mange</i>	<i>many</i>	2	<i>schlafen</i>	6	<i>sove</i>	<i>sleep</i>	4
<i>eins</i>	2	<i>en</i>	<i>one</i>	2	<i>sterben</i>	-	<i>dø</i>	<i>die</i>	2
<i>zwei</i>	4	<i>to</i>	<i>two</i>	1	<i>töten</i>	-	<i>dræbe</i>	<i>kill</i>	-
<i>groß</i>	-	<i>stor</i>	<i>big</i>	-	<i>schwimmen</i>	5	<i>svømme</i>	<i>swim</i>	4
<i>lang</i>	0	<i>lang</i>	<i>long</i>	1	<i>fliegen</i>	4	<i>flyve</i>	<i>fly</i>	2
<i>klein</i>	-	<i>lille</i>	<i>small</i>	-	<i>laufen</i>	4	<i>løbe</i>	<i>walk</i>	-
<i>Frau</i> ⁵	-	<i>kvinde</i>	<i>woman</i>	-	<i>kommen</i>	1	<i>komme</i>	<i>come</i>	2
<i>Mann</i>	1	<i>mand</i>	<i>man</i>	1	<i>liegen</i>	2	<i>ligge</i>	<i>lie</i>	2
<i>Mensch</i>	3	<i>menneske</i>	<i>person</i>	-	<i>sitzen</i>	3	<i>sidde</i>	<i>sit</i>	3
<i>Fisch</i>	2	<i>fisk</i>	<i>fish</i>	1	<i>stehen</i>	4	<i>stå</i>	<i>stand</i>	3
<i>Vogel</i>	3	<i>fugl</i>	<i>bird</i>	-	<i>geben</i>	3	<i>give</i>	<i>give</i>	0
<i>Hund</i>	0	<i>hund</i>	<i>dog</i>	-	<i>sagen</i>	2	<i>sige</i>	<i>say</i>	3
<i>Laus</i>	1	<i>lus</i>	<i>louse</i>	2	<i>Sonne</i>	3	<i>sol</i>	<i>sun</i>	2
<i>Baum</i>	-	<i>træ</i>	<i>tree</i>	2	<i>Mond</i>	2	<i>måne</i>	<i>moon</i>	2
<i>Saat</i>	3	<i>sæd</i>	<i>seed</i>	2	<i>Stern</i>	2	<i>stjerne</i>	<i>star</i>	3
<i>Blatt</i>	2	<i>blad</i>	<i>leaf</i>	-	<i>Wasser</i>	4	<i>vand</i>	<i>water</i>	3
<i>Wurzel</i>	-	<i>rod</i>	<i>root</i>	2	<i>Regen</i>	1	<i>regn</i>	<i>rain</i>	2
<i>Rinde</i>	-	<i>bark</i>	<i>bark</i>	0	<i>Stein</i>	1	<i>sten</i>	<i>stone</i>	2
<i>Haut</i>	2	<i>hud</i>	<i>skin</i>	-	<i>Sand</i>	0	<i>sand</i>	<i>sand</i>	0
<i>Fleisch</i>	-	<i>kød</i>	<i>flesh</i>	-	<i>Erde</i>	3	<i>jord</i>	<i>earth</i>	4
<i>Blut</i>	2	<i>blod</i>	<i>blood</i>	1	<i>Wölke</i>	-	<i>sky</i>	<i>cloud</i>	-

5 Swadesh: *Weib/Frau*

tysk	dedk	dansk	engelsk	endk	tysk	dedk	dansk	engelsk	endk
<i>Knochen</i>	-	<i>ben</i>	<i>bone</i>	2	<i>Rauch</i>	4	<i>røg</i>	<i>smoke</i>	-
<i>Fett</i>	1	<i>fedt</i>	<i>grease</i>	-	<i>Feuer</i>	-	<i>ild</i>	<i>fire</i>	-
<i>Ei</i>	2	<i>æg</i>	<i>egg</i>	2	<i>Asche</i>	2	<i>aske</i>	<i>ash</i>	2
<i>Horn</i>	0	<i>horn</i>	<i>horn</i>	0	<i>brennen</i>	3	<i>brænde</i>	<i>burn</i>	4
<i>Schwanz</i>	-	<i>hale</i>	<i>tail</i>	-	<i>Pfad</i>	-	<i>sti</i>	<i>path</i>	-
<i>Feder</i>	3	<i>fjer</i>	<i>feather</i>	5	<i>Berg</i>	1	<i>bjerg</i>	<i>mountain</i>	-
<i>Haare</i>	3	<i>hår</i>	<i>hair</i>	2	<i>rot</i>	2	<i>rod</i>	<i>red</i>	1
<i>Kopf</i>	-	<i>hoved</i>	<i>head</i>	3	<i>grün</i>	1	<i>grøn</i>	<i>green</i>	2
<i>Ohr</i>	3	<i>øre</i>	<i>ear</i>	3	<i>gelb</i>	2	<i>gul</i>	<i>yellow</i>	-
<i>Auge</i>	3	<i>øje</i>	<i>eye</i>	2	<i>weiß</i>	4	<i>hvid</i>	<i>white</i>	4
<i>Nase</i>	1	<i>næse</i>	<i>nose</i>	1	<i>schwarz</i>	6	<i>sort</i>	<i>black</i>	-
<i>Mund</i>	0	<i>mund</i>	<i>mouth</i>	3	<i>Nacht</i>	2	<i>nat</i>	<i>night</i>	3
<i>Zahn</i>	3	<i>tand</i>	<i>tooth</i>	4	<i>warm</i>	1	<i>varm</i>	<i>hot</i>	-
<i>Zunge</i>	1	<i>tunge</i>	<i>tongue</i>	2	<i>kalt</i>	2	<i>kold</i>	<i>cold</i>	1
<i>Fingernagel</i>	2	<i>fingernegl</i>	<i>fingernail</i> ⁶	2	<i>voll</i>	3	<i>fuld</i>	<i>full</i>	1
<i>Fuß</i>	2	<i>fod</i>	<i>foot</i>	2	<i>neu</i>	2	<i>ny</i>	<i>new</i>	2
<i>Knie</i>	2	<i>knæ</i>	<i>knee</i>	2	<i>gut</i>	2	<i>god</i>	<i>good</i>	1
<i>Hand</i>	1	<i>hånd</i>	<i>hand</i>	1	<i>rund</i>	0	<i>rund</i>	<i>round</i>	1
<i>Bauch</i>	-	<i>mave</i>	<i>belly</i>	-	<i>trocken</i>	6	<i>tør</i>	<i>dry</i>	3
<i>Hals</i>	0	<i>hals</i>	<i>neck</i>	-	<i>Name</i>	2	<i>navn</i>	<i>name</i>	2

Tab. 1: Tyske, danske og engelske ord fra Swadeshs 100-ord-liste, modificeret efter Wichmann et al. (2022); tallene indikerer grafemiske afstande beregnet med hjælp af Levenshtein-distancer. Største lighed tysk-dansk (dedk) hhv. engelsk-dansk (endk) markeret med gråt.

Analysen viser, at andelen af større overensstemmelse mellem dansk og tysk i kerneordforrådet ifølge Swadesh med 37 forekomster klart overgår den på engelsk med 29 forekomster. I 34 af tilfældene er afstanden dansk-tysk og dansk-engelsk lige.⁷

ASJP-projektet (<https://asjp.cldd.org>) stiller dog ikke kun lister med 100 hhv. 40 basale ord til rådighed (aktuelt > 10.000 for 5590 sprog), men tillader fonologiske sammenligninger mellem sprogene hhv. deres kerneordforråd – hvilket er dets egentlige mening som sprogtypologisk projekt. Der træffes nogle relativt barske fonologiske generaliseringer,

6 Wichmann et al. (2022) noterer *claw*, Swadesh derimod *fingernail* – hvilket synes mere passende her.

7 Det er værd at nævne – og kunne godt bruges i fremmedsprogsindlæringen – at man, når lekserne er forskellige mellem tysk og dansk, i mange tilfælde uden problemer kan finde formelt nærbeslægtede, genkendelige ord med lidt forskudt mening, jf. for dansk gammeldags *døde* i stedet for *døbe* (ty. *töten*), *klejn* i stedet for *lille* (ty. *klein*), *flæsk* i stedet for *kød* (ty. *Fleisch*) osv. Dette gælder i mindre grad for engelsk og dansk.

hvad der synes at være uundgåeligt i typologien. Fx noteres der /E/ for [a, æ, ε, œ, œ, e], /o/ for [ɤ, ʌ, ɑ, o, ɔ, ɒ] og /e/ for [e, ø], dvs. at blandt andet de forholdsvist eksotiske runde frontvokaler /ø/ og /y/ forsvinder. Derudover frasorteres ikke-kognate ord automatisk. Ved hjælp af normaliserede Levenshtein-distancer, der korrigerer for forskellige ordlængder, tydeliggør distanceberegningerne, at alle tre sprog (dansk, tysk og engelsk) viser store leksikalske ligheder, men at dansk og tysk med 0,6307 er lidt tættere på hinanden end dansk og engelsk med 0,6555. Tilmed er tysk og engelsk med 0,6465 tættere på hinanden end dansk og engelsk. At blokere frasorteringen af ikke-kognate ord burde føre til (endnu) tydeligere resultater.

4.2. Sproglige kontakter

Ud over sproglægtskabet, som genetisk giver de to sprog et omfattende fælles germansk arveordforråd, kan der identificeres (mindst) fire kontaktsproglige lag af leksikalske ligheder:

- På hansatiden kommer der mange lån fra middelnedertysk ind i dansk;
- Som et resultat af reformationen kom mange højtyske lån ind i dansk;
- Dansk og tysk konfronteres ligeledes med de samme låneordsgivende sprog i de respektive epoker, i det 19. århundrede primært med fransk og i dag med engelsk, men også med italiensk, arabisk og andre i visse områder;
- Begge sprog har i betydeligt omfang absorberet internationalismer (europæismer) fra latin eller oldgræsk, ofte formidlet via fransk og engelsk (som selv i høj grad er påvirket af fransk).

Der kan skelnes mellem to faser for de mange lån fra tysk: perioden under hansatiden (ca. 1200- til 1500-tallet), hvor middelnedertyske lån kom ubemærket ind i det daglige og mundtlige danske ordforråd, og perioden efter reformationen (ca. 1500- og 1600-tallet), hvor dansk overtog et stort antal højtyske ord, mestendels i skriftsproget og i mere specialiserede registre. Disse forbliver ret iøjnefaldende på grund af deres fonologiske struktur (jf. Winge 2005). Om kvantiteten kan der siges følgende:

Die mittelniederdeutschen Lehnwörter in den skandina-

vischen Sprachen waren Gegenstand zahlreicher Untersuchungen. Hinsichtlich des Prozentsatzes der Entlehnung konnte sich die Forschung bislang nicht einigen, die Zahlen bewegen sich zwischen 20 und 50 Prozent. Entlehnungen sind auf den verschiedensten Ebenen der Sprache zu beobachten: im Bereich des Wortschatzes, der Wortbildung und der Phraseologie (Winge 1992: 19)

[De middelnedertyske låneord i de skandinaviske sprog har været genstand for talrige undersøgelser. Forskerne har endnu ikke kunnet blive enige om, hvor stor en procentdel der er lånt, og tallene varierer mellem 20 og 50 procent. Lån kan observeres på forskellige niveauer i sproget: i ordforråd, orddannelse og fraseologi]

Uanset hvordan og hvad man tæller, ordformer eller leksemer, så kan der under alle omstændigheder konstateres en enorm andel af tysk leksikalsk indflydelse. Haugen (1984, 490) fastslår: ”In dieser Zeit [omkring 1600] war der größte Teil des mittelniederdeutschen Wortschatzes so vollkommen assimiliert, daß kaum jemand daran dachte, es könne sich dabei um Fremdwörter handeln. [I denne periode ... var det meste af det middelnedertyske ordforråd så fuldstændig assimileret, at næsten ingen troede, at det kunne være fremmedord.]” Nogle stemmer som svenskeren Samuel Columbus (omkring 1670) anser endda skandinavisk/svensk og tysk for at være søskende med et næsten fælles ordforråd, hvorfor man ikke skulle kunne tale om lån, jf. fig. 2:

At disputera huilket-dera är komit åf däd andre, Swenskan af Tyskan, eller Tyskan af Swänskan, är fåfängt, efter de äre ingendera tåf huar-ann. de äre både Systrar, huars Faar ok Moor äre längst döde. Nok af, at wij kunne frijtt ta den ene tåf den andre, huad som wij behage. Systrar ok Syskonbarn måtte lähna huar ann deras arf-gods.

Fig 2: Columbus (1963, 92)

Selv den fremvoksende nationalismes puristiske sproglige udrensning (fra midten af 1700-tallet og i 1800-tallet) var primært rettet mod franske, latinske og græske låneord, og man dannede aktivt nye ord efter (høj-) tyske forbilleder, der måtte erstatte fx franske lån: *admirere* – *be-undre* (ty. *be-wundern*), *passion* – *liden-skab* (ty. *Leiden-schaft*). De (høj)tyske lån blev sna-

rere set som næsten uundgåelige sproglige fejl, grundet det nære sproglige slægtskab; jf. Selmer (1861, 194f.) i fig. 3:

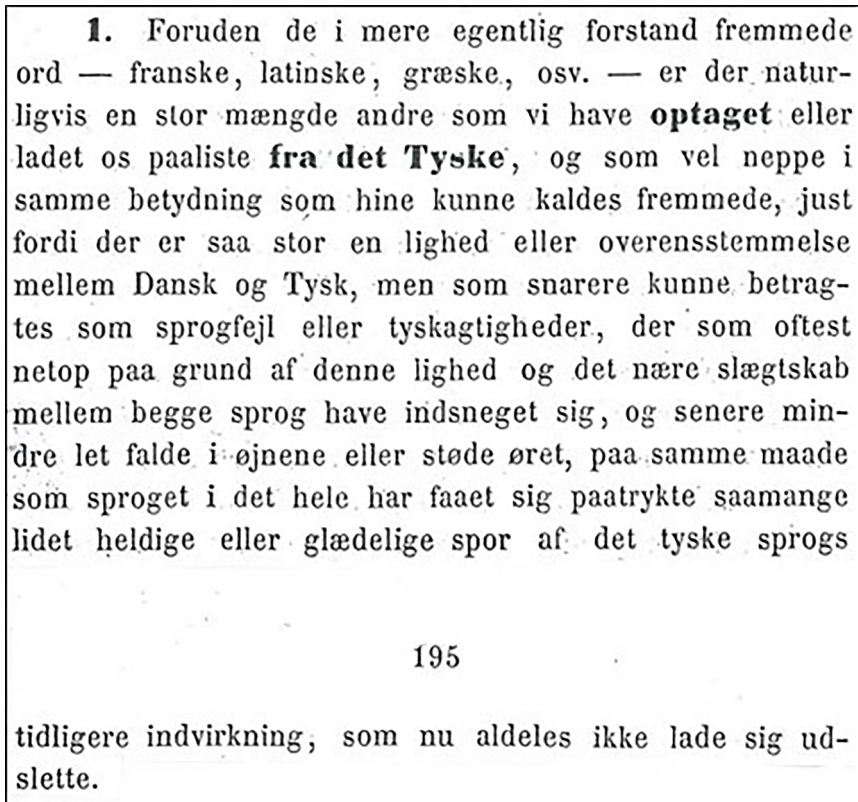

Fig. 3: Selmer (1861, 194f)

Indsigten at så mange tyske leksikalske lån er dybt forankret i dansk på det vigtigste område for fremmedsprogsindlæring, nemlig ordforråd, burde udnyttes meget mere i tyskundervisningen i Danmark, for eksempel gennem en tilpasset version af de ”Sieben Siebe [syv sier]” (Hufeisen / Marx 2014). Dette er en metode til at kunne dechifrere (store dele af) skriftlige tekster på et nyt men nærbeslægtet sprog gennem en følge af 7 interkomprehensionsprocedurer, startende med at identificere internationalismer, navn og tal (si 1), kognate ord (si 2), lydækvivalenser (si 3) osv. ved at udnytte de regelmæssige ligheder mellem sprogene.

5. Tysk og dansk i forhold til sprogtypologi

Den mest omfattende ressource der findes til typologisk sammenligning

af sprog er nok *World Atlas of Language Structures Online* (WALS; <https://wals.info>, Dryer & Haspelmath 2013). WALS indeholder oplysninger om ikke mindre end 2676 sprog på verdensplan, der maksimalt dækker 144 hovedkategorier (192 med underkategorier) inden for fonologi, morfologi, syntaks og leksikon. Fokus er klart på syntaktiske strukturer; ordforråd spiller en underordnet rolle.⁸

I denne artikel bruges WALS på to måder: For det første sammenlignes ligheder og forskelle mellem tysk-dansk og engelsk-dansk, hvor de er tilgængelige. For det andet sammenligner jeg det tyske sprogs *weirdness*, som er kommet frem i undersøgelsen af Schnoebelen (2013), med det danskes.

5.1. *Dansk, tysk og engelsk i WALS*

Kun 48 af de 144 hovedkategorier (58 af 192 med underkategorier) er i øjeblikket registreret for dansk, hvilket sandsynligvis skyldes de begrænsede tilgængelige kilder og WALS-teamets egne sprogfærdigheder. For (standard)tysk findes der oplysninger om 131 hovedkategorier (157 med underkategorier), for engelsk om 141 hhv. 159 kategorier. En sammenligning af dansk og tysk viser, at 35 af de 48 hovedkategorier, der overhovedet kan analyseres på basis af de beskedne danske data, har de samme værdier, svarende til 73 % (40 af 58 med underkategorier, 69 %). For engelsk viser 38 hovedkategorier, svarende til 79 %, samme værdierne (45 af 58 med underkategorier, 79 %). Når det gælder sprogtypologi med fokus på grammatik, er der i modsætning til hvad mange tror overordnet set således kun en lille forskel på ligheden mellem dansk-tysk og dansk-engelsk.⁹

5.2. *Tysks og dansks weirdness*

Undersøgelsen af Schnoebelen (2013) bruger WALS-data til at bestemme, hvilke sprog der er de mærkeligste og de mest normale i verden ud fra et typologisk perspektiv. Da tysk er et af de ti mærkeligste sprog i undersøgelsen, fandt den også sin vej ind i de danske medier (www.dr.dk; ikke længere tilgængelig) for at vise, at dette sprog slet ikke kan læres. For at kunne

8 Hovedkategorier fordeler sig som følgende: fonologi 19, morfologi 10, nominale kategorier 28, nominalsyntaks 7, verbale kategorier 16, ledstilling 19, enkel sætning 23, kompleks sætning 7, leksikon 10, tegnsprog 2, andet 2.

9 Der findes en kategori, hvor overensstemmelse ikke automatisk betyder større lighed og nemmere sprogindlæring. Denne er substantivgenus, hvor fravær af substantivgenus som i engelsk gør indlæringen nemmere ud fra et dansk perspektiv end at lære et andet genussystem som i tysk – selvom man har kendt denne paradigmekategori på forhånd.

analysere de komplekse og samtidig til tider ret rudimentære WALS-data på en meningsfuld måde, blev følgende skridt anvendt i tilpasset form i Schnoebelen (2013):

1. restriktion: udvælg kun egenskaber (dvs. kategorier; jf. fodnote 8), som der findes informationer om i mindst 100 sprog;
2. restriktion: udvælg kun sprog, hvor der findes informationer om mindst 10 egenskaber;
3. udvælgelse af de 21 egenskaber, der er mindst relaterede til hinanden;
4. restriktion: udvælg kun sprog, hvor der findes informationer om mindst 14 ud af de valgte 21 egenskaber, modsvarende 2/3;
5. resultat: reduktion til 239 sprog;
6. beregning af den relative hyppighed per egenskab;
7. beregning af normaliseret harmoniseret gennemsnit, subtraheret af 1, giver *Weirdness*-indexet.¹⁰

Jo højere den resulterende procentværdi er, desto mærkeligere er sproget således. Resultaterne for de ti mærkeligste sprog er vist i tabel 2 med tysk på 10. pladsen:

Rang	Sprog	Weirdness Index
1	Mixtekisk (Mexiko)	0.972
2	Nentsisk (Rusland)	0.935
3	Choctaw (USA)	0.924
4	Diegueo (USA)	0.920
5	Oromo (Etiopien)	0.919
6	Kutenaha (USA)	0.908
7	Iraqw (Tansania)	0.900
8	Kikongo (Kongo)	0.883
9	Armensk (Øst)	0.861
10	Tysk	0.858

Tabel 2: De ti mærkeligste sprog i verden ifølge Schnoebelen (2013)

10 At gennemsnittet trækkes fra 1 gør at højere tal giver et højere *Weirdness*-indeks, hvilket er kognitivt nemmere at processere.

En lille ændring af dataanalysen afslører imidlertid noget overraskende: Hvis der laves en minimal ændring i restriktionen i skridt 4 ovenfor – hvor man ud af de 21 valgte egenskaber kun medtager informationer om 13 vilkårlige egenskaber (kategorier) og ikke 14 – så er resultatet en stikprøve på 287 sprog; de resulterende 13 mærkeligste sprog er nu vist i tabel 3:

Rang	Sprog	Weirdness Index
1	Mixtekisk	0.972
2	Doyayo (Kamerun)	0.965
3	Nenzisk	0.935
4	Choctaw	0.924
5	Diegueo	0.920
6	Oromo	0.919
7	Kutenaha	0.908
8	Tashelhit (Marokko)	0.903
9	Iraqw	0.900
10	Kikongo	0.883
11	Armensk (Øst)	0.861
12	Tysk	0.858
13	Dansk	0.847

Tabel 3: De 13 weirdest sprog i verden, baseret på Schnoebelen (2013)

Det bemærkelsesværdige ved resultaterne i tabel 3 er ikke kun, at dansk tilsyneladende er næsten lige så mærkeligt som tysk ud fra et lingvistisk typologisk synspunkt, men frem for alt at tysk og dansk er de eneste nært beslægtede sprog på listen. Det kunne godt tolkes som en indikation af nogle af de sprogtypologiske eksotismer, som tysk og dansk deler.

6. Resumé og udsyn

På trods af de mange ligheder, især i ordforråd, men også i grammatikken, fokuserer tyskundervisningen i Danmark på de morfosyntaktiske og især morfologiske forskelle mellem de to sprog, hvor tysk har nogle flere fleksiver på substantiver, verber og adjektiver end dansk har. Dette bidrager væsentligt til, at tysk fra et dansk perspektiv synes at være meget vanskelig og endda næsten ulærbart – især når man sammenligner med det angiveligt så lette engelske sprog. Men som det fremgår af denne artikels analyser, viser denne vurdering sig at være problematisk i betragtning af

den lille sproglige afstand mellem tysk og dansk, både i grammatik og i leksikon. Men hvordan opstår et sådant indtryk?

Svaret på dette spørgsmål er vanskeligt og forbliver nødvendigvis spekulativt i mangel af empirisk evidens. De citerede gymnasieelevers udsagn tyder på, at tyskundervisningen i Danmark mildest talt ikke udnytter de muligheder, som så vidtrækkende ligheder giver for en kommunikativ og livlig undervisning. I stedet synes grammatisk korrekthed i alle detaljer, især de morfologiske, at være det altoverskyggende mål for tyskundervisningen.

En sprogdidaktisk tilgang, der fokuserer på eksisterende ligheder og forskelle og bygger videre på dem under hensyntagen til elevernes samlede sproglige repertoire og færdigheder, vil sandsynligvis være hensigtsmæssig. Tilgange som de førnævnte ”Sieben Siebe [syv sier]” af Hufeisen / Marx (2014) i en form, der er tilpasset dansk, synes at være yderst lovende med hensyn til undervisning for at gøre de tætte strukturelle relationer mellem de to sprog tysk og dansk håndterbare for eleverne og for at undgå unødvendige frustrationer som dem, der blev vist ovenfor.

Om forfatteren

Klaus Geyer, Dr. phil. (Kiels Universitet), Institut for Kultur- og Sprogvidenskaber på Syddansk Universitet i Odense.

Litteratur

- Bickerton, Derek (1984): The language bioprogram hypothesis. *The Behavioral Sciences* 7, 173-188.
- Columbus, Samuel (1963): *En Svensk Ordeskötsel. Utgiven med inledning och kommentar av Sylvia Boström*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Eisenberg, Peter (1989): *Grundriß der deutschen Grammatik*. Stuttgart: Metzler.
- Gabelentz, Georg von der (1901): *Die Sprachwissenschaft. Ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*. 2. udg. Leipzig: Tauchnitz.
- Geyer, Klaus (2024): Deutsch (lernen) aus dänischer Perspektive – sprachtypologische und kontaktlinguistische Überlegungen. I: *Language(s) – Sprache(n) – Sprog (sg./pl.): Ausgewählte Beiträge der 28. Linguistiktage der Gesellschaft für Sprache und Sprachen (GeSuS), Süddänische Universität in Odense, 16.-18. Mai 2022*. Klaus Geyer & Kerstin Pramstaller (red.). Hamburg: Kovač, 73-90.

- Haspelmath, Martin (2010): Framework-free grammatical theory. I: *The Oxford handbook of grammatical analysis*. Bernd Heine & Heiko Narrog (red.). Oxford: Oxford University Press, 341-365.
- Haugen, Einar (1984): *Die skandinavischen Sprachen. Eine Einführung in ihre Geschichte*. Hamburg: Buske.
- Hufeisen, Britta & Nicole Marx (2014): *EuroComGerm – Die sieben Siebe. Germanische Sprachen lesen lernen*. 2. udg. Aachen: Shaker.
- Lund, Sonja Barfod, Anne-Sofie Jakobsen, Mette Skovgaard Andersen & Hanne Wachter Kjærgaard (2023). *Elevperspektiver på fremmedsprog fra grundskole til gymnasium: En motivations- og barriereanalyse*. Online <https://viden.ncff.dk/ncff/elevperspektiver-paa-fremmedsprog-fra-grundskole-til-gymnasium>.
- Samarin, William J. (1967): *Field Linguistics: A Guide to Linguistic Field Work*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Seifart, Frank (2006): Orthography development. I: *Essentials of Language Documentation*. Jost Gippert, Nikolaus P. Himmelmann, & Ulrike Mosel (red.). Berlin: Mouton de Gruyter, 275-300.
- Selmer, Hannibal (1861): *Om de i det danske sprog forekommende fremmede ord, samt tykskagtigheder, andre ufuldkomnetheder, sprog- og retskrivningsfejl. Et blik paa modersmaalets nuværende tilstand og umuligheden af dets fuldkomnere udvikling herefter*. København: Wroblewsky.
- Van Valin, Robert D. & Randy LaPolla (1997): *Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Winge, Vibeke (1992): *Dänische Deutsche – deutsche Dänen. Geschichte der deutschen Sprache in Dänemark 1300-1800 mit einem Ausblick auf des 19. Jahrhundert*. Heidelberg: Winter.
- Winge, Vibeke (2000): *Pebersvend og poltergejst. Tysk indflydelse på dansk*. København: Gyldendal.
- Winge, Vibeke (2005): Language contact outside Scandinavia VI: with Germany. I: *The Nordic Languages*. Bind 2. Oscar Bandle, Kurt Braunmüller, Ernst Hakon Jahr, Allan Karker, Hans-Peter Naumann, Ulf Telemann, Lennart Elmevik & Gun Widmark (red.). Berlin: de Gruyter, 2096-2104.

Internetkilder

- ASJP = Wichmann, Søren, Eric W. Holman & Cecil H. Brown (red.) (2022): *The ASJP Database* (version 20). Online <https://asjp.cld.org> (lokaliseret 18/4-2024)

NCFE 2022 = <https://ncff.dk/aktuelt/arrangementer/afholdte-konferencer/2022-ncffs-konference-om-barrierer-og-motivation-for-fremmedsprog> (lokaliseret 18/4-2024)

Schneebelen, Tyler (2013): *The weirdest languages*. Online <https://corplinguistics.wordpress.com/2013/06/21/the-weirdest-languages> (lokaliseret 18/4-2024)

WALS = Dryer, Matthew S. & Martin Haspelmath (red.) (2013): *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig. Online <http://wals.info> (lokaliseret 18/4-2024)